

IDEA POMERNÉHO ZASTÚPENIA

VLADIMÍR DANČIŠIN

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: vladimir.dancisin@unipo.sk

Abstract:

The author analysis the origin of idea of proportional representation. The study focuses on origins of two basic forms of proportional representation electoral systems – Party-list Proportional System and Single Transferable Vote System. The article also focuses on the way the idea of proportional representation was introduced into practice.

Keywords:

Proportional Representation, Electoral Systems, Party-list proportional system, Single Transferable Vote System.

Odpovedať zodpovedne na otázku, kto ako prvý prišiel s ideou pomerného zastúpenia je veľmi ťažké. Cieľom článku preto bude poukázať na zachované úvahy o pomernom zastúpení, ktoré viedli k zavedeniu pomerného volebného systému do praxe. V článku budú analyzované pohľady pionierov zaoberajúcich sa pomerným zastúpením (ako boli J. D. Gergonne, C. Andræ, T. Hare, V. D'Hondt a iní) na spôsob ako dosiahnuť optimálne zastúpenie rôznych názorových menšín v spoločnosti.

Prvotné úvahy o pomernom zastúpení

Medzi prvých propagátorov pomerného zastúpenia v zákonodarnom zbore patrili Francúzi Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau a Louis Antoine de Saint-

Just¹. S ucelenejším pokusom o definovanie volebného systému založeného na pomernom zastúpení prišiel Joseph Diaz Gergonne v štúdiu *Arithmétique politique. Sur les élections et le système représentatif*, ktorú vydal v roku 1820. V štúdiu uvažoval o tom, že sa určí volebná kvóta a každý, kto získa minimálne toľko hlasov, ako je uvedená kvóta (sám uvažoval o kvóte 200 hlasov), získa mandát. Gergonne však nemal prepracované viaceré riešenia pre situácie (minimálne ich v práci neuvažoval), ktoré sa v praxi mohli objaviť². V 19. storočí sa prvotné úvahy o pomernom zastúpení premietli do viacerých návrhov vedúcich k vytvoreniu dvoch typovo príbuzných volebných systémov: systému jedného prenosného hlasu a listinného pomerného volebného systému.

Idea pomerného zastúpenia sa pretavila aj do vytvorenia systému jedného prenosného hlasu, ktorý v 19. storočí rozpracovali viacerí autori ako Thomas Wright Hill, jeho syn Rowland Hill, Carl Andræ, Thomas Hare, resp. Henry Richmond Droop. Systém jedného prenosného hlasu bol zavedený do praxe na návrh Carla Andræho v Dánsku v roku 1855. C. Andræ si nenárokoval prvenstvo uvedeného volebného systému. Uvedomoval si, že ním propagovaná metóda je založená na tak jednoduchej myšlienke, že to pokojne mohlo napadnúť viacerým. Netúžil ani po tom, aby metóda niesla jeho meno. C. Andræ mal pocit, že

¹ O histórii pomerného volebného systému bližšie pozri Hoag, Hallett, 1926, s. 162 – 195, Andræ, 1926, resp. Humphreys, 1911.

² Gergonne napríklad neuvažoval čo v prípade, že sa zvolí menej kandidátov, ako je určený počet miest v parlamente.

vytvorením metódy nevykonával výnimočnú intelektuálnu činnosť, za ktorú by mal získať vedecké uznanie¹.

Systém jedného prenosného hlasu sa stal známy predovšetkým publikačnou aktivitou T. Hareho, ktorý tento volebný systém usilovne propagoval vo svojich dielach (1857, 1859, 1861, resp. 1865). T. Hare propagovalú metódu je možné opísať takto: sú vytvorené viacmandátové obvody s hlasovaním, pri ktorom volič zoraduje kandidátov do poradia podľa svojich preferencií (zoradovanie je dobrovoľné a od voliča sa nevyžaduje zoradiť všetkých kandidátov. Stačí, aby vyznačil jedného, teda svojho favorita). Po zrátaní preferencií sa vypočítava kvóta, ktorá je potrebná na zvolenie kandidáta. Kvóta sa vypočíta vydelením počtu všetkých platných hlasov počtom mandátov. Výsledok sa zaokrúhli vždy smerom nadol, t. j. na výpočet kvóty sa použije vzorec $Q = [H/M]$. Mandát získavajú kandidáti, ktorí získali minimálne toľko prvých hlasov, ako je stanovená kvóta a nevyužitú hlasov zvolených kandidátov sa presúvajú na ostatných kandidátov². Pridelovanie mandátov sa uskutočňuje pomerne komplikovaným spôsobom využitím dvoch metód – metódy prerozdelenia nadbytočných hlasov kandidátov, ktorí už získali mandát a metódy eliminácie kandidáta s najnižším počtom získaných prvých miest. Nadbytočné hlasy sa prenášajú na kandidátov, ktorí sú na hlasovacích lístkoch označení v poradí ako druhá preferencia.

V prípade, že prenesenie hlasov vyústi do zvolenia ďalšieho kandidáta, nadbytočné hlasy novozvoleného kandidáta sa prenású na zostatkových kandidátov podľa hore uvedenej procedúry. V momente, keď neexistujú nadbytočné hlasy a stále sú neobsadené mandáty, dôjde k využitiu druhej metódy, t. j. k eliminácii kandidáta s najnižším počtom prvých miest a k preneseniu jeho prvých miest kandidátovi označenému ako druhá voľba. V prípade, že kandidát označený ako druhá voľba bol už skôr zvolený alebo eliminovaný, hlasy sa presunú na kandidáta uvedeného ako tretia voľba atď. V prípade, že eliminovaním kandidáta vznikne situácia, keď je potrebné prerozdeliť nadbytočné hlasy zvoleného kandidáta, využije sa opäť prvá metóda prerozdelenia nadbytočných hlasov. Metóda prerozdelenia nadbytočných hlasov kandidátov a metóda eliminácie kandidáta s najnižším počtom získaných prvých miest sa postupne striedavo využívajú až do okamihu, keď sú prerozdelené všetky man-

dáty³. Rozdiel medzi návrhmi C. Andraeho a T. Hareho bol v tom, C. Andræ neuvažoval o eliminácii najmenej úspešného kandidáta. V prípade, keď už vznikne taká situácia, že ani po prerozdelení všetkých nadbytočných hlasov nedôjde k obsadeniu všetkých mandátov, mandáty sa pridelujú postupne kandidátom s najväčším počtom hlasov.

Idea listinného pomerného volebného systému

Ideu listinného pomerného volebného systému, pri ktorom by mali voliči jeden hlas a volili by politické strany, rozpracoval v 40-tych rokoch 19. storočia francúzsky utopistický socialista Victor Prosper Considérant. Svoj návrh neúspešne zverejnil členom Veľkej rady v Ženeve v roku 1846. V približne rovnakom čase na americkej pôde prakticky identický návrh ako V. Considérant propagoval vo svojom pamflete Američan Thomas Gilpin (1844). Ním propagovaný volebný systém taktiež nútil voličov voliť politické strany a nie jednotlivých kandidátov. Obidvoch uvedených autorov tak môžeme považovať za pionierov listinného pomerného volebného systému v podobe, ako ho poznáme dnes.

S listinným pomerným volebným systémom sa v praxi stretávame až na konci 19. storočia. Clarence Gilbert Hoag a George Hervey Hallett uvádzajú, že po prvýkrát bol zavedený listinný pomerný volebný systém v provincii Buenos Aires v roku 1873 (Hoag, Hallett, 1926, s. 65). Pre úplnosť je potrebné dodať, že čl. 49 ústavy v provincii Buenos Aires ustanovil zavedenie pomerného volebného systému pre všetky druhy volieb v provincii Buenos Aires („*La proporcionalidad de la representación, será la regla en todas las elecciones populares, a fin de dar a cada opinión un número de representantes proporcional al número de sus adherentes, según el sistema que para la aplicación de este principio determine la ley.*“), no až v roku 1876 bol prijatý zákon o voľbách (*Ley Electoral* 1067), ktorým sa upravili nevyhnutné detaily na uskutočnenie volieb. Podľa čl. 35 zákona č. 1067 sa prvé voľby podľa pomerného systému konali 25. mája 1877.

V Európe sa významnou spoločnosťou propagujúcou ideu pomerného zastúpenia stala *Association Internationale pour le Progrès des Sciences Sociales* (1862 – 1867). Spoločnosť bola vedená Augustom Couvreurom a vznikla v septembri v roku 1862 počas štvordňovej medzinárodnej konferencii v Bruseli. Asociácia zorganizovala konferencie v Gente (1864), Amsterdame (1864) a v Berne (1865). Na konferencii v Amsterdame

¹ Bližšie o názoroch Andraeho pozri prácu jeho syna P. Andraeho (1926).

² T. Hare navrhol, aby pre každého kandidáta bola vytvorená kôпка hlasov s tým, že najvyššie sú umiestnené hlasy len s jedným prednostným hlasom a potom sú umiestnené tie hlasy pre kandidáta, ktoré obsahujú aj ďalšie preferencie jeho voličov. Platilo pravidlo: čím viac preferencií na hlasovacom lístku, tým nižšie je hlasovací lístok uložený.

³ Podrobnejšie o návrhu T. Hareho pozri Hare, 1873. V súčasnosti je systém jedného prenosného hlasu propagovaný v podobe, ktorá je uvedená v práci R. A. Newlanda a F. S. Brittona *How to Conduct an Election by the Single Transferable vote* (1997).

v roku 1864 sa predmetom záujmu stal volebný systém propagovaný Thomasom Hareom. Závery konferencie nemali priamy vplyv na zavedenie pomerných volebných systémov do praxe, ale ako na to upozornil A. M. Carstairs (1980, s. 1), diskusia na uvedenej konferencii poukázala na nárast propagátorov idey pomerného zastúpenia. Listinný pomerný volebný systém bol propagovaný viacerými spoločnosťami ako *Proportional Representation Society* vo Veľkej Británii, *Société pour l'étude de la représentation proportionnelle* a *Ligue pour la Représentation Proportionnelle* vo Francúzsku.

Ďalšia významna konferencia o pomernom volebnom systéme sa uskutočnila v 7. – 9. augusta 1885 v Antverpách. Konferencia bola organizovaná reformnou spoločnosťou *Association Réformiste pour l'Adoption de la Représentation Proportionnelle*, ktorá propagovala zavedenie pomerného volebného systému. Konferenciu uvedená spoločnosť zorganizovala v spolupráci so švajčiarskou spoločnosťou *L'Association Réformiste de Genève*, ktorá vznikla v roku 1865. Počas konferencie sa účastníci zhodli na optimálnosti pomerného volebného systému v prípade, že sa má docieľiť adekvátne zastúpenie (ideologických) menšín v parlamente. V diskusii o metóde prerozdelenia mandátov odporučili účastníci konferencie metódu navrhnutú V. D'Hondtom¹, keďže ju považovali za praktický a efektívny prostriedok na dosiahnutie proporčného zastúpenia (Carstairs, 1980, s. 3). A. M. Carstairs (1980, s. 3) poukázal na to, že na konferencii sa zúčastnili odborníci z viacerých európskych štátov (najaktívnejší boli zo Švajčiarska, Francúzska a Belgicka), avšak konferencie sa nezúčastnil nikto zo spoločnosti *Proportional Representation Society of England* vedenej Sirom Johnom Lubbockom. Na konferencii tak názory Britov boli reprezentované len pasívne, prečítaním štúdie Thomasa Hareho. Jedným z účastníkov konferencie bol aj švajčiarsky matematik a fyzik E. Hagenbach-Bischoff (Menthon, 1921, s. 38, Meyer, 1905, s. 119 – 120).

V Európe bol listinný pomerný volebný systém po prvýkrát použitý švajčiarskym kantónom Solothurn, ktorý vo svojej ústave v roku 1885 zaviedol pomerný volebný systém. Hoag a Hallett (1926, s. 65) uvádzajú, že potrebná legislatíva nevyhnutná na vykonanie volieb v kantóne Solothurn bola zavedená až v roku 1895, preto Humphreys (1911, s. 113) prvenstvo zavedenia pomerného volebného systému v Európe priznáva kantónu Ticino. Ten ho zaviedol zákonom z dňa 5. decembra 1890². Zavedením pomerného volebného sys-

tému v kantóne Ticino sa upokojila búrlivá nálada v spoločnosti po voľbách v roku 1889, ktoré vyhrala Konzervatívna strana s počtom 12 783 hlasov. Získala tak väčšinu v kantonálnom parlamente (77 mandátov zo 112). Problémovým bodom bola skutočnosť, že vďaka gerrymanderingu pri vymedzovaní volebných obvodov získala Liberálna strana len 35 mandátov, aj napriek tomu, že získala takmer rovnaký počet hlasov ako Konzervatívna strana (12 166 hlasov). Výsledky viedli k nepokojom, ktoré sa podarilo upokojiť až uzavretím dohody o zavedení pomerného volebného systému (Humphreys, 1911, s. 113, pozri aj Hoag, Hallett, 1926, s. 65).

Problém prerozdelenia mandátov

Zavedením pomerného volebného systému sa museli vysporiadať aj s problémom prerozdelenia mandátov. Prvé pomerné volebné systémy boli založené na vypočítavaní volebného čísla tzv. Hareho kvótou – $Q = [H/M]$ – a neprerozdelené mandáty sa pridelovali stranám, ktoré vykázali najväčšie absolútne zostatky. Uvedený spôsob pridelovania mandátov mal ohromnú výhodu v tom, že bol veľmi ľahko pochopiteľný laickou verejnosťou. To, že prerozdelenie mandátov uvedeným spôsobom nie je bezproblémové zistili už po prvých voľbách v kantóne Ticino. Pochybnosti o korektnosti metódy sa objavili pri pohľade na výsledky volieb, keď sa zistilo, že v niektorých prípadoch by bolo pre stranu výhodnejšie rozdeliť sa na dve frakcie, čo by strane mohlo priniesť viac mandátov pri nezmenenom počte získaných hlasov. Pre túto príčinu v uvedenom kantóne zmenili metódu pridelovania neobsadených mandátov po prvom skrutíniu tak, že uvedené mandáty získavali postupne strany s najväčším počtom hlasov (teda nie strany s najväčším počtom absolútnych zostatkov)³. Uvedenú metódu pridelovania mandátov navrhol Léon Mirman, francúzsky politik a matematik. Nespokojnosť v kantóne Ticino pretrvávala aj pri Mirmanovej metóde, čo demonštroval John H. Humphreys (1911, s. 187) na

volebný systém v celom kantóne Ticino bol prijatý 9. februára 1891.

³ Mirmanovu metódu ešte pred kantónom Ticino zaviedli v kantóne Neuchâtel prijatím čl. 64 volebného zákona z 22. novembra 1894 (Piesse, 1914, s. 20, Meyer, 1905, s. 119). Zákon z 22. novembra 1894 nahradil volebný zákon z 28. októbra 1891, ten zaviedol volebný systém označovaný ako hlasovanie v blokoch, resp. Struyerova metóda pomenovaná po belgickom politikovi Eugénovi Struyerovi (Meyer, 1905, s. 118). Vo frankofónnom prostredí je Struyerova metóda známa pod názvom *scrutin de liste*, v americkom prostredí sa označuje *general ticket* alebo *block vote*. Uvedená metóda pridelovala všetky mandáty najsilnejšej strane. Strana, ktorá získala väčšinu hlasov, získala všetky mandáty.

¹ Victor D'Hondt bol právnik, matematik a univerzitný profesor na Gentskej univerzite, kde sa špecializoval na občianske právo a dane. D'Hondt patril medzi zakladateľov spoločnosti *Association Réformiste pour l'Adoption de la Représentation Proportionnelle*, ktorá vznikla v roku 1881.

² Dňa 5. decembra 1890 bol v kantóne Ticino prijatý zákon, ktorým sa zaviedol pomerný volebný systém vo voľbách do špeciálneho zhromaždenia. Zákon zavádzajúci pomerný

příklade, keď vo voľbách Konzervatívna strana získala 614 hlasov a štyri mandáty a Radikálna strana 399 hlasov, no iba jeden mandát¹. Riešenie problému s pre-rozdeľovaním mandátov v uvedenom kantóne videli najprv v zavedení Droopovej kvóty, čím sa sledovalo zníženie významu zostatkov hlasov. Problém s pre-rozdeľovaním mandátov sa pre nich vyriešil až prijatím Hagenbach-Bischoffovej metódy. Iný pohľad na prideľovanie neobsadených mandátov mali vo švajčiarskom kantóne Zug. Vo volebnom zákone z 1. septembra 1894 zaviedli metódu, ktorá prideľovala prvý neobsadený mandát strane, ktorá získala najviac hlasov. V prípade, že zostalo viac neobsadených mandátov, postupovalo sa podľa metódy najväčších absolútnych zostatkov. Strana, ktorá získala najviac hlasov, mohla teda získať v druhom skrutíniu až dva mandáty (Meyer, 1905, s. 119).

Prvým štátom, ktorý prijal na celoštátnej úrovni vo voľbách do parlamentu pomerný volebný systém bolo Belgicko. Cesta k prijatiu pomerného volebného systému v Belgicku však nebola jednoduchá. Po voľbách v roku 1894 sa rozprúdila búrlivá diskusia o zmene volebného systému z dôvodu, že katolíci získali 50 % hlasov, avšak až 75 % mandátov v parlamente. V roku 1894 navrhol pomerný volebný systém premiér Auguste Marie François Beernaert, člen *Association Réformiste pour l'Adoption de la Représentation Proportionnelle*, ale návrh bol zamietnutý². Pomerný volebný systém bol prijatý na národnej úrovni až 29. decembra 1899, vtedy sa zaviedol návrh Victora D'Hondta³, jedného z hlavných propagátorov zavedenia listinného pomerného volebného systému v Belgicku. V 20. storočí sa postupne listinný volebný systém zaviedol aj v iných štátoch. Napríklad vo Fínsku bol zavedený listinný pomerný systém v roku 1906, vo Švédsku v roku 1909,

v Portugalsku a v Bulharsku v roku 1911 a vo Švajčiarsku v roku 1919. Prvým zákonom zavádzajúcim pomerný volebný systém v Československej republike bol zákon o obecných voľbách z roku 1919 (zákon č. 75/1919 Zb.). Autormi uvedeného zákona boli Bedřich Bobek, Jiří Hoetzel a Václav Joachim. Idea pomerného zastúpenia sa ujala aj pri schvaľovaní návrhu zákona o volebnom poriadku do Poslaneckej snemovne v roku 1920 (zákon č. 123/1920 Zb.). V roku 1920 sa tak začal v Československu používať listinný pomerný volebný systém v národných voľbách⁴.

Záver

Úvahy o pomernom zastúpení a presadzovanie listinného pomerného volebného systému sa zdôvodňovali úsilím dosiahnuť čo najpresnejšie premietnutie voľičských preferencií do pomeru mandátov, čím sa zabezpečí adekvátne zastúpenie rôznych skupín voličov v zastupiteľskom zbore. Tolerovanie menšín a umožnenie ich proporčného zastúpenia prispelo k pocitu volebnej spravodlivosti a k upokojeniu nepokojov a spoločenských nálad nielen v kantóne Ticino, ako na to bolo poukázané v článku, ale aj v štátoch ako Belgicko, Fínsko, Švédsko, resp. Švajčiarsko.

Literatúra:

- ANDRAE, P.: Andrae and his Invention. The Proportional Representation Method. A Memorial Work. Philadelphia, (vydaná autorom) 1926.
- BAILY, W.: Proportional Representation in Large Constituencies. London, Ridgeway 1872.
- BOBEK, B.: O poměrném zastoupení. Mladá Boleslav, Nákl. Jednoty 1917.
- BURNITZ, G. – VARRENTAPP, G.: Methode, bei jeder Art von Wahlen so wohl der Mehrheit als den Minderheiten die ihrer Stärke entsprechende Zahl von Vertretern zu sichern. Frankfurt 1863.
- CARSTAIRS, A. M.: A Short History of Electoral Systems in Western Europe. London and Boston, Allen & Unwin 1980.
- D'HONDT, V.: Exposé du système pratique de représentation proportionnelle. Gante, Imprimerie Eug. Van der Haeghen 1885.
- D'HONDT, V.: Question électorale. La Représentation Proportionnelles des Partis par un Electeur. Bruxelles, Bruylant – Christophe & Cie 1878.

¹ Hareho kvóta bola vypočítaná zo vzorca $Q = [H/M] = [1013/5] = [202,6] = 202$. Konzervatívna strana obsiahla kvótu trikrát a Radikálna strana len jedenkrát. Nepridelený mandát bol prisúdený strane s najväčším počtom hlasov, t. j. Konzervatívnej strane. Na nedostatky uvedenej metódy poukázal aj Alfred Meyer (1905, s. 119), keď uviedol príklad, v ktorom je potrebné rozdeliť tri mandáty medzi strany, ktoré získali 1 001, 1 000 a 999 hlasov. Využitím Mirmanovej metódy by rozdelenie mandátov bolo 2, 1, 0, čo vzhľadom na skutočnosť, že všetky tri strany získali takmer rovnaký počet hlasov nemožno považovať za optimálne rozdelenie mandátov.

² Bližšie pozri diskusiu z plenárneho zasadnutia belgického parlamentu 23. mája 1894: *Chambre des Représentants. Annales parlementaires. Séance du 23 mai 1894*.

³ O belgickom zákone z roku 1899 pozri: Dubois-Richard, 1906, Mommaert, 1900. D'Hondtova metóda bola po prvýkrát využitá v komunálnych voľbách v Belgicku už v roku 1895. Pred zavedením pomerného volebného systému v roku 1899 sa v Belgicku používal väčšinový volebný systém v málopočetných viacmandátových volebných obvodoch.

⁴ Prijatím ústavného zákona č. 26/1954 Zb. o voľbách do Národného zhromaždenia a o voľbách do Slovenskej národnej rady a zákona č. 27/1954 Zb. o voľbách do Národného zhromaždenia sa zmenil volebný systém na väčšinový. V roku 1990 sa prijal zákon č. 47/1990 Zb. o voľbách do Federálneho zhromaždenia, ktorým sa Česká a Slovenská federatívna republika vrátila k využívaniu listinného pomerného volebného systému.

- D'HONDT, V.: *Système pratique et raisonné de représentation proportionnelle*. Bruxelles, Muquardt 1882.
- D'HONDT, V.: *Tables de division des nombres 1 à 400 par 1 à 31 et 401 à 1000 par 1 à 13 pour la répartition proportionnelle des sièges en matière électorale avec exposé de la méthode*. Gante, A. Siffer 1900.
- DROOP, H. R.: *On Methods of Electing Representatives*. Journal of the Statistical Society of London, roč. 44, č. 2 (Jun., 1881), s. 141 – 202.
- DUBOIS-RICHARD, P.: *La représentation proportionnelle soumise à l'expérience belge*. Paris, L. Larose & L. Tenin 1906.
- GERGONNE, J. D.: *Arithmétique politique. Sur les élections et le système représentatif*. Annales de Mathématiques, roč. 10 (1819 – 1820), s. 281 – 288.
- GILPIN, T.: *On the Representation of Minorities of Electors to Act with the Majority in Elected Assemblies*. Philadelphia, John C. Clark 1844.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *Bemerkungen zu §20 des vorgeschlagenen Wahlgesetzes mit Proportionalvertretung*. Basel, 1889.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *Die Frage der Einführung einer Proportionalvertretung statt des absoluten Mehres*. Basel, H. Georg 1888.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *Die proportionale Vertretung bei den Basler Grossrathswahlen*. Basel, H. Georg 1882.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *Die Verteilungsrechnung beim Basler Gesetz nach dem Grundsatz der Verhältniswahl*. Basel, Buchdruckerei zum Basler Berichthaus 1905.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *La solution du problème de la Répartition proportionnelle*. Représentation proportionnelle – Revue Mensuelle, zv. 9 (1890), s. 159 – 171.
- HAGENBACH-BISCHOFF, E.: *Verteilung der Sitze bei der Proportionalvertretung*. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, zv. 64 (1908), s. 344 – 346.
- HARE, T.: *A Treatise on the Election of Representatives, Parliamentary and Municipal*. London, Longman, Brown, Green, Longmans & Roberts 1859.
- HARE, T.: *A Treatise on the Election of Representatives, Parliamentary and Municipal*. London, Longman, Green, Longmans & Roberts 1861.
- HARE, T.: *The Election of Representatives: Parliamentary and Municipal. A Treatise*. London, Longman, Green, Longmans, Roberts & Green, 1865.
- HARE, T.: *The Machinery of Representation*. London, W. Maxwell 1857.
- HOAG, C. G. – HALLETT, G. H.: *Proportional Representation*. New York, The Macmillan Company 1926.
- HUMPHREYS, J. H. – POLAND, A. B.: *Proportional Representation. A Study In Methods Of Election*. London, Kessinger Publishing 2004.
- HUMPHREYS, J. H.: *Proportional Representation. A Study in Methods of Election*. London, Methuen & Co. Ltd. 1911.
- JOACHIM, V.: *K otázce poměrného zastoupení*. Správní obzor, roč. 9, č. 8 (1917), s. 289 – 298.
- KROUSKÝ, O.: *Volební reforma*. Praha, Národní obrození 1933.
- MEYER, A.: *Théorie des élections et la représentation proportionnelle*. Revue générale des sciences pures et appliquées, roč. 16, č. 4 (1905), s. 111 – 123.
- MILL, J. S.: *Consideration on Representative Government*. New York, Harper&Brothers Publishers 1873.
- NAVILLE, E.: *Les progrès de la représentation proportionnelle*. Bruxelles, Polleunis, Ceuterick et Lefébure 1885.
- NEWLAND, R. A. – BRITTON, F. S.: *How to Conduct an Election by the Single Transferable Vote*. London, The Electoral Reform Society of Great Britain and Ireland 1997.
- PIESSE, E. L.: *The Theory of the Quota in Proportional Representation – II. Papers & Proceedings of the Royal Society of Tasmania for the year 1913*. Hobart, Royal Society of Tasmania 1914, s. 15 – 37.
- POINCARÉ, H.: *La R. P. en France et en Belgique*. L'Quest-Éclair, č. 4416 (24. Feb., 1911), s. 1.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0523/12 Idea tolerancie – jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie